

REGARDING THE ETHNIC GROUP OF TOKHORS

Zulpikar Tuymuradov

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences

Karshi State University

Karshi, Uzbekistan

E-mail: tuymurodovzulpigor@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: State of Yuechji, State of Oguzer, Kingdom of Bactria, Guysuan - Tokhor (Tokhor) tribe, State of Dakhya (Tokhoristan), Turkic clan, Oghuz-Turkman family, Tokhors, Doger clan.

Received: 09.02.25

Accepted: 11.02.25

Published: 13.02.25

Abstract: The article is devoted to elucidating the origin of the Tocharians, who left a significant mark on ancient history. In it, as a result of studying and analyzing the works of medieval and modern scientists on the ancient history of the Tocharians, it was concluded that this is a Turkic tribe, namely, it comes from the Turkic Oguzes. The place of the Tocharians in the Oghuz-Turkmen family tree is also indicated.

ТЎХОРЛАРНИНГ ҚАЙСИ ЭТНОСГА МАНСУБЛИГИГА ОИД

Зулпикар Туймурадов

Доцент, тарих фанлари номзоди

Қарши давлат университети

Қарши, Ўзбекистон

E-mail: tuymurodovzulpigor@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Юэчжи давлати, Ўғузлар давлати, Бактрия подшолиги, Гуйшуан – тўхор (тохар) қабиласи, Дахя (Тўхористон) давлати, туркий уруғ, ўғуз-туркман шажараси, тўхорлар, дўгер уруғи.

Аннотация: Мақола қадимги тарихда салмоқли из қолдирган тўхорларнинг келиб чиқишига аниқлик киритишга бағишланган. Унда ўрта аср ва замондош олимларнинг тўхорлар қадимги тарихига доир ишларини ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида бу қабила туркий эканлиги, айнан туркий ўғузлардан эканлиги ҳақиқатга яқинлиги тўғрисида хулоса қилинган. Шунингдек, тўхорларнинг ўғуз-туркман шажарасидаги ўрни кўрсатилган.

ОТНОСИТЕЛЬНО ЭТНИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ТОХОРОВ

Зульфикар Туймурадов*Доцент, кандидат исторических наук**Каршинский государственный университет**Карши, Узбекистан**E-mail: tuymurodovzulpiqor@gmail.com*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Государство Юэчжи, государство Огуз, Бактрийское царство, племя Гуйшуан - Тохор (Тохар), государство Дахья (Тохористан), тюркское племя, генеалогия огузов и туркмен, тохоры, племя догеров.

Аннотация: Статья посвящена выяснению происхождения тохаров, оставивших значительный след в древней истории. В нем в результате изучения и анализа работ средневековых и современных ученых по древней истории тохаров сделан вывод, что это племя тюркское, а именно оно происходит от тюркских огузов. Также указано место тохаров в огузско-туркменском генеалогическом древе.

КИРИШ.

Тўхор(тохар)лар қадимги этносларидан бири бўлиб, Марказий Осиё тарихида салмоқли из қолдиргани ҳақидаги талай маълумотлар Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясида баён қилинган. Улар юнон-рим манбаларида “тохар”, “тагур”, ҳинд манбаларида “тукхара”, хитой йилномаларида “тухоло”, “юэчжи”, қадимги турк манбаларида “тоқар (тўқар)”, “тоҳри (тўҳри)”, “туғара” шаклларида қайд этилган. Осетинларнинг иккинчи номи “дигор”да, туркмўғул қабиласи бўлмиш жалойирларнинг бир уруғи тоҳраутлар номида, туркий - ўғуз оққўйинлиларнинг тохарлу тармоғи номида, ўғузларнинг қадимги уруғи бўлган тўғар (дўкер)ларда тохар этноними ҳозир ҳам яшаб келмоқда.

Тўхорлар ишлатган ёзувлардан бирини бир гуруҳ олимлар ҳиндевропа тиллари оиласининг алоҳида тармоғи деб ҳисоблаганлар. Птолемей (мил. 1-а.) асарларида тохарлар “Бактриянинг энг катта халқи” сифатида тилга олинган. Турли манбаъларда тохарларнинг милоддан аввалги XIII асрдан милодий IV асргача Хитойдаги Гансу (Кенгсув) вилояти(Шарқий Туркистон)да, Урал, Олтой худудларида, Бактрияда, Қадимги Деҳистонда яшаганликлари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган [1-514...516 б.].

Тарихда фаол из қолдириш даври ва географияси салмоқли бўлган тохарлар қайси этносга мансублигини аниқлаш тарихчилар ва элшуносларда катта қизиқиш ўйғотиши табиийдир.

ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ.

Тохарларнинг этник мансублигини ўрганишда улар билан бир ҳудудларда яшаган кўчманчи қабилалар ва ўтроқ халқлар ҳақидаги тарихий, археологик ва этнографик маълумотлар хронологик тартибда ўрганилди, таҳлил қилинди ҳамда жамланиб хулосалар қилинди.

Тохарлар тарихи ҳақида Маҳмуд Қошғарий [2], Абулғози Баҳодирхон [3] асарлари, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси [1], википедия [4], адвонтур [5] материаллари, Ўзбекистон [6; 7; 8; 9; 10], Туркменистон [11; 13; 14], Туркия [12; 15], Россия [16] тарихчи олимлари ва генетиклар[17]нинг илмий ишлари ўрганилди.

НАТИЖАЛАР.

Тўхорларга алоқадор тарихий маълумотларни хронологик тартибда келтирамиз, таҳлил ва хулосалар қиламиз.

Милоддан аввалги XIII-VI асрларда ҳозирги Туркменистоннинг жануби-ғарбида, Каспий денгизининг жануби-шарқий соҳилларига туташ ерлари Қадимги Деҳистон деб аталган [11-72, 73 б.]. Бу мамлакат номи дах қабиласининг номи билан боғлиқ бўлиб, С.П.Толстовнинг массагетлар ҳақида берган маълумотларида *дахлар тўхорлар билан бир элат* эканликлари [9-648 б.] кўрсатилган. Этнос номидаги “тўх(тох)” бўғини ўғузча талаффузда “дах”га айланиши мумкинлигини инобатга оламиз. Бундан келиб чиқиб, дахларга доир маълумотларни ҳам эътибордан четда қолдирмаймиз.

Академик А.Асқаровнинг “Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи” китобида қуйидаги маълумотларни учратамиз: Милоддан аввалги V-II асрларда Жануби-шарқий Уралорти ҳудудларидаги чорвадор сарматларнинг концентрацияси демографик портлашга олиб келади ва бу қабилаларнинг бир тўлқини ғарбга томон, бошқа бир йирик тўлқини эса жануби-шарққа, яъни Ўрта Осиё томон қаратилади. Ўрол тоғ тизмаларининг жануби-шарқий вилоятларидан милоддан аввалги IV-III асрлар давомида жануби-ғарбга томон силжиган сарматларнинг бир қисми Сирдарё куйи ҳавзаларини эгаллаб, бу ернинг қабилалари билан аралашиб, милоддан аввалги III-II асрларда. Арис ва Тошкент воҳасига кириб келадилар. Бу этник гуруҳларнинг кўчманчи *дахларга алоқадор парф қабилалари* милоддан аввалги III асрда Ўрта Осиёнинг жанубий вилоятларигача кириб бориб, минтақанинг жануби-ғарбида Аршак бошлиқ Парфия давлатини ташкил этадилар [9-302...304 б.]. Парфияни ташкил этган парфлар дахлардан бўлса, улар эса ўз навбатида тўхорлар билан бир элат бўлса у ҳолда бу давлат ташкил этилишига ҳам тўхорлар алоқадордирлар.

Ў.Носировнинг “Ўзбеклар шажараси” китобидаги парфиянларнинг асли скиф қабилаларидан эканлиги, туркий бўлишганлиги, уларнинг Скифиядан уй-жойлари билан

кувфинга учраб, яширин суратда Гиркания билан дахлар, апартанлар ва марғиёнлар ўртасидаги чўлга жойлашишганлиги ва номи скифчада “парди - қочкин” маъносини бериши [6-59, 116, 279 б.] ҳақидаги маълумотлар ҳам юқоридаги фикрларни тасдиқлайди.

Замондошимиз Анвар Шукуров парфияликларни ҳозирги туркманлар эканлигини таъкидлаган [7-29, 30, 37 б.]. Туркманларнинг эрсари ва теке уруғларида “пар” номли этносларнинг ҳозиргача сақланиб келаётганлиги, улар ўрта асрларда Туркманистоннинг Гизиларбат шаҳри атрофида, эрамиздан аввалги III асрларда Тежен атрофларида яшаган қадимги парн ва дахлар авлоди эканлигининг Туркманистон олимлари томонидан эътироф этиб келиниши [12-110 б.] юқоридаги фикрнинг исботидир.

Туркманистонлик профессор С.Атаниязов ўзининг “Этнонимы в туркменском языке” номли китобида қадимги дах ва парнларнинг номи бирнеча уруғ(тоифа)лар таркибидаги “дали”лар, эрсарилар таркибидаги “пар”лар, шунингдек, Гизиларбатдаги жой номи “Парав”да сақланиб бизгача етиб келганлигини кўрсатган [14-89 б.].

Хитой манбаларини ўрганган ўзбек олими, профессор А.Хўжаев хитойчадаги “юэчжи” сўзи “ўғузэр”ни англатишини, яъни юэчжилар ўғузлар эканлигини, улар тузган Юэчжи давлати Ўғузэр давлати эканлигини аниқлаган [10-181...192].

Ўғузэр (Юэчжи) давлати Милоддан аввалги XVI-II асрларда яъни 1400 йил ҳукм сурган. Бу давлат Урал тоғининг жануби-шарқий ёнбағирларидан Тангритоғ (Тян-Шань) этаклари, Шарқий Туркистон - ҳозирги Хитойнинг ғарбий ҳудудларини ўз ичига олган [10-181...192; 6-216 б.]. Милоддан аввалги II асрнинг 176...174 йилларида ўғузларнинг бу давлати Хитойнинг шимолида яшаган хунлар билан тўқнашувдан сўнг тарқалиб, бир қисми Шарқий Туркистонда қолиб, катта қисми Дайюан (Парғана) орқали Амударёнинг юқори ҳавзалари - Бақтриягача бориб, бу ердаги юнонлар давлатининг қолдиқларини тор-мор келтириб, ҳукмронликни қўлга киритганлар [10-181...192 б.].

Бу воқеалар Ў.Носировнинг “Ўзбеклар шажараси” китобида қуйидагича баён қилинган: хунлар зарбасидан иккига бўлиниб кетган юэчжиларнинг Гаосу ҳудудларида қолган кичик қисмини хитойликлар “ху” (бегона, ёт) деб аташган. Кичик юэчжилар Хитойда бир неча ҳудудларда яшаганлиги Сима Цзяннинг “Тарихий хотиралар”ида кайд қилинган. 177...176 йилларда Туман хоқон ғарбдаги 26 та кичик давлатларга, шу жумладан, Юэчжи давлатига қарши ҳарбий юриш қилади. Учинчи марта хунлар усунларни биргаликда ҳарбий юришга кўндириб, юэчжиларга катта зарар етказди. Юэчжилар Дунхун ҳудудида усунлар билан ён қўшни сифатида яшаган даврда усунлар йўлбошчиси Нандубини ўлдирган эди. Бундан алам тортган Нандубининг ўғли Кунмо хунларга бориб, улардан отасининг хунини олишда ёрдам сўрайди. Хунлар юэчжиларга душманлик кўзи билан қараб келаётгани туфайли Кунмонинг отаси хунини олиш ниятида катта қўшин билан Или

водийсига бостириб кирадилар. Бу пайтда юэчжилар Дунхундан Или водийсига эндигина кўчиб келишган эди. Натижада Или водийсида юэчжилар тўртинчи марта хунлар хужумидан катта талофат кўрганлар. Шарқий Туркистоннинг шимолий сарҳадларига кўчиб келган юэчжилар Иссиқкўл атрофида саклар билан тўқнашадилар. Шундан сўнг саклар жануб томон кўчишга мажбур бўлади. Навбатдаги усунлар таҳдиддан сўнг юэчжилар жанубга - Сирдарё ва Амударё ҳавзаси орқали Бактрияга - шимолий Афғонистонга қадар кўчиб борганлар [6-226 б.].

А.Асқаровнинг “Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи” китобида юэчжи(ўғуз)ларнинг жануби-ғарбий ҳудудларда ўз давлатларини қуришлари бўйича қуйидаги фикрлар келтирилган: милoddан аввалги II асрнинг иккинчи ярмида Шарқий Туркистондан 5та жабуликка бўлинган юэчжи қабилалари кириб келдилар. Юнон-Бактрия подшолигини ағдарган юэчжилар 100 йил яна жабуликда яшадилар. Ниҳоят милoddан аввалги I асрнинг охири чорагида беш жабуликнинг бири - *Гуйшуан - тўхор қабиласи* етакчилигида бирлашиб, *Дахя (Тўхористон)* давлатига асос солинади. Қадимги эронийча “тахар -дахар” бўлиб, давлатнинг Дахя номи шундан. Шунингдек, жанговар юэчжилар мамлакатимиз жанубий сарҳадларида Кушонлар империясига асос солишган [9-80; 331; 548; 646 б.];

Илк ўрта асрларда Бактрия ўлкасининг Тохаристон номи билан юритила бошланиши ҳам уларнинг милoddнинг илк асрларидан бошлаб Бактрия аҳолисининг кўп сонли ва ҳукмрон табақасини ташкил этганлигини кўрсатади. *Бактрия ўлкаси қадимий Хитой йилномаларида Дася шаклида қайд этиладики, тадқиқотчилар унинг тохар сўзининг хитойча талаффузи* деб ҳисоблайдилар [1-514...516 б.].

Ушбу маълумотларни таҳлил қилиб шундай хулосага келиш мумкинки, *Бактрияни эгаллаб уни 100 йил ябуликда бошқарган ўғузлар сўнг ўзларининг Тўхористон давлатини тузишган. Манбаларда бу давлат номи юэчжилар ҳукмрон уруғи тўхорларнинг номига аталгани таъкидланган. Тўхористон номи Кушон подшолиги инқирозидан сўнг ҳам Турк хоқонлиги ҳукмронлиги даврида, VII-VIII ва IX-XIII асрларгача, ҳатто ҳозиргача йўқ бўлиб кетмасдан этнос, давлат ёки ҳудуд номи сифатида қўлланиб келинмоқда* [16-378 б.; 9-370, 374, 415 б.; 8-77 б.].

Европалик шарқшунослар тўхорларни эроний тилли халқларга киритиб келаётган бир вақтда Ў.Носиров ўзининг “Ўзбеклар шажараси” китобида тўхорларнинг иккинчи номи “догарма” эканлигини, М.Қошғарий эса уларни ўғуз қабиласининг бир уруғи эканлигини кўрсатган [6-132, 179, 227, 369 б.]. Хўш, ўғузлар таркибида “тўхор” номли қавм борми? Ўғузларнинг 24 уруғидан бири “дўгер” бўлиб, бу уруғ номи Абулғозихоннинг “Шажараи тарокама” асарида “дукар” [3-11 б.], Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони луғотит турк” асарида

“тўғар” [2-89...91 б.], туркман олими Султоншо Атаниязов томонидан “тувер” [13-8 б.], турк олими Меҳмет Калкан томонидан “тўкер” [15], википедияда “токар” [4] шаклида кўрсатилган. Тил хусусиятларидан келиб чиқиб шундай хулоса қилиш мумкинки, бу уруғнинг ўғуз лаҳжасидаги “дўгер” номи, қарлуқ лаҳжасида дастлаб “тўғар-токар”га, сўнгра эса, Ўрта Осиёда, шу жумладан, Бактрия ҳудудида кенг тарқалган шарқий эроний тилларнинг таъсирида “тўхор”га айланган бўлиши керак. *Демак, тўхорлар ва уларнинг бугунги кунгача яшаб келаётган дигор, тохраут, тохарлу, дали, нар каби қавмлари Ўғузхоннинг иккинчи ўғли Ойхондан бўлган неварасининг авлодлари бўлмиш дўгер-дўкар-тўгер-тувер-тўкар-токар уруғи авлодларидир* [18-111 б.].

Замондошимиз Ў.Носиров Хитой манбаларига асосланиб тўхорлар туркий этнос эканлиги, В.В.Латишевга асосланиб милоддан аввалги III-II мингйилликларда уларнинг Шарқий Европада яшаганликлари, Птолемейга асосланиб тўхорларнинг Ғарбий Европада яшаганликлари ҳақидаги маълумотларни келтирган. Шунингдек, Ў.Носиров “тўхор” нинг маъносини лингвистик таҳлил қилишга қаратилган уринишлар натижаларини келтирган [6-101 б.]. Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажараи тарокима” асарида эса бу сўзнинг маъноси “тўсарак, турк” эканлиги кўрсатилган [3-11 б.].

Одамларнинг ер юзида тарқалиши бўйича замонавий генетик олимларининг тадқиқотларида тўхорлар ва туркманлар генларининг гаплогруппаси бир хил эканлиги кўрсатилган-ки [17], бу ҳам тўхорлар ўғуз-туркманларининг бир уруғи эканлигига далилдир.

Ўрта асрларга келиб тўхорлар этнос сифатида тарих саҳнасида тушиб, уларнинг тили асосан, туркий тиллар таркибига сингиб кетган. Турфон, Қорашахр ва Куча шаҳарларининг қадимий харобаларида олиб борилган тадқиқотлар натижасида милодий V-VIII асрларга оид санскрит ёзувининг бошқа бир варианты - брахмийда ёзилган тўхор ҳужжатлари топилган. Эътиқодида ҳинд буддизми устуворлик қилганлиги сабабли ҳинд маданияти, хусусан ҳинд тили ва ёзуви тўхорлар орасида кенг тарқалган, шу билан бирга уларнинг қадимги ҳинд ёзувида асосланган она тилидаги ёзма адабиёти мавжуд эди. [9-276, 277, 357...359 б.]. Дарҳақиқат, милоддан аввалги III аср ва II аср бошларида Шарқий Туркистон ҳам, у ерда яшайдиган тўхорлар ҳам ўғузларнинг бир уруғи сифатида “Ўғузлар” давлатининг таркибида бўлган. Тил масаласига келсак, шарқий эроний тиллар, жумладан суғд тили, Суғдиёнанинг юксак тамаддуни боис Буюк ипак йўли бўйлаб, хусусан Шарқий Туркистонга ҳам тарқалган эди. Брахмийда ёзилган тўхор ҳужжатлари буддизмнинг Ҳиндистондан Бактрияга, ундан эса буюк ипак йўли билан Шарқий Туркистон орқали Хитойга тарқалганлигига далиллар бўлиб, тўхорларнинг этник келиб чиқиши ва мансублигига алоқаси йўқ.

Ўзбек элшунос олими Карим Шониёзов Тўхористон подшолари ябғу унвони билан аталгани тўғрисидаги тарихчи Табарий берган маълумотни келтирган [8-29 б.]. Бу ҳам *тўхор ҳукмдорларининг туркий эканлигига* ва туркийлик анъаналарини сақлаб келганлигига ишорадир.

Юэчжилар - тўхорлар, тўхорлар эса кушонлар эканлиги Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясида қуйидагича баён қилинган: “Хитойнинг Ғарбий ўлка билан дипломатик алоқалар ўрнатишига асосий сабаб милoddан аввалги I асрнинг 1 ярмида хунлар билан юэчжилар (тўхорлар) ўртасидаги уруш бўлган. Бу урушда юэчжилар енгилиб, уларнинг аксари қисми ҳозирги Ганьсу вилоятидан Еттисувга кўчган, бироқ бу ерда ҳам хунлар уларга тинчлик бермай қувғин қилганлар. Улар Ўрта Осиёнинг жанубига, Бактрияга кетишга мажбур бўлишган, у ерда Юнон-Бактрия подшолигини вайрон этишда бошқа қабилалар билан иштирок этишган. Кейинчалик юэчжиларнинг авлодлари Кушон подшолигини барпо этишган” [1-“Ч” ҳарфи. 74, 75 б.].

ХУЛОСА.

Тўхорлар ва уларнинг бугунги кунгача яшаб келётган дигор, тохраут, тохарлу, дали, нар каби қавмлари ўғузларнинг 24 уругидан бири бўлмиш дўгер-дўкар-тўгер-тувер-тўкар-токар уруги авлодларидир.

Милoddан аввалги I асрнинг охиридан бошлаб Бактрия “Тўхористон” деб аталди ва бу ном Кушон подшолиги инқирозидан сўнг ҳам Турк хоқонлиги ҳукмронлиги даврида, VII-VIII ва IX-XIII асрларгача, ҳатто ҳозиргача йўқ бўлиб кетмасдан этнос, давлат ёки ҳудуд номи сифатида қўлланиб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. www.ziyouz.com. кутубхонаси. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Давлат илмий нашириёти. Тошкент.
2. www.ziyouz.com. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. Солиҳ Муталибов таржимаси. 3 томлик, I том. Т.: “ЎзФА нашириёти”, 1960 - 499 б.
3. www.ziyouz.com. Абулғозий Баҳодирхон. Шажараи тарокима. Нашрга тайёрловчи Қозоқбой Маҳмудов. 1995 - 28 б.
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/%Човдур_%28племя%29.
5. <https://www.tm.advantour.com> > people Народ Туркменистана - Этнический состав населения -Advantour.
6. Носиров Ў. Ўзбеклар шажараси.- Т.: “EXTREMUM PRESS”, 2012.
7. Шукуров А. Нур устига нур ёғсин ёхуд 4800 йил аввалги бир сўзимиз ҳақида дунёда бораётган баҳс тўғрисида битик: эссе / - Т.: Chashma Print, 2013.
8. Шониёзов К. Қарлуқ давлати ва қарлуқлар. - Т.: “Шарк”, 1999.

9. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. / А.Асқаров. - Тошкент: «O`zbekiston» НМИУ, 2015 - 680 б.
10. Хўжаев.А. Фарғона тарихига оид маълумотлар.Фарғона, 2013.
11. В.Esenow, N.Babaýew, D.Kössekow, O/Gurbanowa, O. Çaryýewa, T.Sahydow, G. Акунуўазов. Türkmenistanyň taryhy. Aşgabat. Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2009 – 269 б.
12. <https://doczz.biz.tr/doc/92258/oguznama-%C5%9Fejere--t%C3%BCrkmenlerin-soya%C4%9Faci--dr.-mehmet-kyly%C3%A7> OGUZNAAMA-ŞEJERE (Türkmenlerin Soyağacı) Dr. Mehmet Kylyç.
13. Ataniyazov S. Türkmen boylarinin geçmişi, ýaýylyşy, bugünkü durumu ve gelejegi. <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3475-published.pdf>.
14. Атаниязов С. Этнонимы в туркменском языке. - Ашгабат: Ёлым, 1994.
15. <https://youtu.be/hJzddqT2bdA?si=uC92GUjN4BWvA-Sy>. Mehmet Kalkan. Oğuz boyları, türklerin soy ağacı.
16. Гумилёв Л.Н. Қадимги турклар. - Т.: “Фан”, 2007.
17. www.youtube.com. Аслан Жамбаев. Расселение людей по земле (Гаплогруппы::R1a).
18. Тўймурадов З.Х. Туркийлар тарихидан қайдлар /Монография/. -Қарши: “Насаф” НМИУ, 2023. 208 б.